

ارزیابی شاخص توسعه انسانی در استان سیستان و بلوچستان

نظر دهمرده*، مرضیه اسفندیاری**، مرجان رادنیا***

طرح مسأله: شاخص توسعه انسانی یکی از مهم‌ترین شاخص‌ها با توجه به جایگاه و نقش موثر نیروی انسانی در راستای برنامه‌های توسعه، ترسیم نمای کلی از کشور در افق ۱۴۰۴، ضرورت تاکید و توجه بیشتر به ابعاد انسانی توسعه استان‌ها، به‌ویژه برای استان‌هایی کم‌برخوردار را آشکار می‌نماید. در این راستا، مقاله حاضر به‌منظور سنجش جایگاه عامل انسانی در توسعه استان سیستان و بلوچستان به بررسی و تحلیل شاخص توسعه انسانی در استان می‌پردازد

روش: روش تحقیق حاضر "توصیفی - تحلیلی" است که با استفاده از اطلاعات برگرفته از سالنامه‌های آماری، مراکز آموزشی و بهداشتی استان طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۷۵، صورت گرفته است.

یافته‌ها: یافته‌های این مطالعه بیان‌گر آن است که طی دوره زمانی مورد بررسی، شاخص توسعه انسانی دارای روند افزایش بطئی بوده و در نتیجه بهبود شاخص‌های امید به زندگی و آموزش استان از ۰/۴۲ به ۰/۴۷ بالغ گشته است.

نتایج: شاخص درآمد نتوانسته سهم قابل قبولی در روند شاخص توسعه انسانی استان داشته باشد. لذا توجه به سیاست‌ها و راهکارهایی جهت افزایش درآمد سرانه خانوارها ضروری می‌باشد.

کلید واژه‌ها: شاخص آموزش، شاخص توسعه انسانی (HDI)، شاخص امید به زندگی، شاخص درآمد

تاریخ پذیرش: ۱۹/۴/۲

تاریخ دریافت: ۱۸/۳/۵

* دکتر اقتصاد، عضو هیئت علمی دانشکده اقتصاد دانشگاه سیستان و بلوچستان <nazar@hamoon.usb.ac.ir>

** دانشجوی دکتری اقتصاد، عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد زاهدان

*** دانشجوی دکتری اقتصاد دانشگاه سیستان و بلوچستان

مقدمه

در دنیای کنونی جایگاه عوامل تولید دچار تحول شده است. مشکل کمبود منابع طبیعی به میزان زیادی از طریق پیشرفت‌های تکنولوژیکی حل شده و سرمایه نیز شکل سیال پیدا کرده است. بنابراین اگر عوامل تولید را در سه گروه کلی سرمایه، طبیعت و نیروی کار طبقه‌بندی کنیم، سرمایه و طبیعت از معادله رقابت خارج شده و آنچه اهمیت زیادی پیدا کرده نیروی کار است. نیروی کار در صورتی می‌تواند مقدمات رشد و توسعه اقتصادی را فراهم کند که به سرمایه انسانی تبدیل شود و این مهم جز از طریق توسعه انسانی میسر نمی‌شود. ایده توسعه انسانی با این پیش‌فرض ظهور کرد که درآمد سرانه به تنهایی نمی‌تواند نشان‌دهنده پیشرفت انسانی باشد، زیرا دلایل متعددی وجود دارد که درآمد سرانه بالاتر لزوماً به معنای درآمد بالاتر برای همه یا حتی اکثر خانوارها نباشد: از جمله این که:

الف) احتمال دارد دولت‌ها منافع حاصل از رشد اقتصادی و درآمد سرانه بالاتر را صرف بهبود رفاه شهروندان نکنند، بلکه این درآمد را برای تقویت قدرت سیاسی خود صرف هزینه‌های نظامی و پروژه‌های جاه‌طلبانه پرهزینه کنند.

ب) احتمال دارد دولت‌ها با سرکوب میل به مصرف، منابع به‌دست آمده از رشد اقتصادی را صرف سرمایه‌گذاری‌های بلندمدت کنند، به گونه‌ای که افزایش مصرف در آینده امکان‌پذیر شود؛ در این صورت نسل حاضر رفاه کمتری دارد.

ج) با توجه به شکاف درآمدی، حتی اگر میانگین درآمد و مصرف جامعه افزایش یابد به احتمال زیاد افراد دارای وضع رفاهی بهتر، بخش اعظم منافع حاصل از رشد را به خود اختصاص دهند و سهم گروه‌های فقیر بسیار کمتر از گروه‌های دیگر افزایش یابد.

بنابراین ناکافی بودن معیار درآمد سرانه و رشد اقتصادی در تعیین رفاه شهروندان موجب شد که برخی اقتصاددانان توجه خود را به شاخص‌هایی معطوف کنند که علاوه بر متغیرهای اقتصادی، دربرگیرنده متغیرهای اجتماعی و انسانی نیز باشد. یکی از مهم‌ترین

این شاخص‌ها، شاخص توسعه انسانی^۱ است. در این مقاله تلاش کرده‌ایم با توجه به اهمیت و ضرورت توسعه انسانی با ارائه برخی فرضیه‌ها نقش و جایگاه توسعه انسانی برای استان پهناور سیستان و بلوچستان بررسی شود. دو فرضیه مهم در این مطالعه عبارت‌اند از:

الف) شاخص توسعه انسانی در استان سیستان و بلوچستان، در مقایسه با مقدار کشوری، در سطح قابل قبولی قرار ندارد.

ب) با توجه به نرخ بالای بیکاری و پایین بودن تولید سرانه در استان، شاخص درآمدی نقش بسزایی در رشد شاخص توسعه انسانی ندارد.

بدین منظور پس از ارائه پیشینه و چارچوب نظری تحقیق، روند توسعه انسانی استان سیستان و بلوچستان را برای سال‌های (۱۳۸۵-۱۳۷۵) محاسبه می‌کنیم تا بتوانیم تصویر مطلوب‌تری از توسعه انسانی این استان را با جزئیات بیشتر ارائه کنیم.

۱) پیشینه مطالعه

نخستین گزارش ملی توسعه انسانی ایران در سال ۱۳۷۸ با همکاری سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی و دفتر نمایندگی سازمان ملل متحد در ایران منتشر شد. این گزارش با تحلیل روند شاخص‌های توسعه انسانی و بررسی تفصیلی ابعاد مختلف جمعیتی، آموزش، اقتصادی، سیاسی، بهداشتی و زیست محیطی و با توجه به وضع توسعه انسانی زنان در ایران، دستاوردها و چالش‌های توسعه انسانی را در ایران نشان می‌دهد. تحلیل روند شاخص توسعه انسانی کشور در این گزارش بیان‌گر این است که شاخص‌های آموزشی و بهداشتی در کشور پیشرفت چشمگیری داشته، اما درآمد سرانه رشد مطلوبی نداشته است. عباس‌نژاد و رفیعی (۱۳۸۵)، در مطالعه‌ای به بررسی ارزیابی شاخص توسعه انسانی در مناطق روستایی ایران پرداخته‌اند. براساس این مطالعه، میانگین HDI برای مناطق روستایی در سال ۱۳۶۵، ۰/۳۵۷ بوده و در طول یک دهه با رشد متوسط سالانه ۲/۸ درصد به

1. Human Development Index

۰/۴۶۹ در سال ۱۳۷۵ رسیده است. نتایج حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد که میزان توسعه انسانی در تمام مناطق روستایی کشور پایین است.

صادقی، حقی و عبدالله‌زاده (۱۳۸۶)، در مقاله‌ای وضع توسعه انسانی تمام استان‌های کشور را برای سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۰ با استفاده از محاسبه شاخص توسعه انسانی، بررسی کردند. بررسی ابعاد توسعه انسانی برای استان‌ها نشان می‌دهد که علی‌رغم بهبود توسعه انسانی در ایران، به دلیل عدم برخورداری یکسان استان‌ها از امکانات آموزشی، بهداشتی و درآمدی، اختلاف شاخص توسعه انسانی در سطح استان‌ها بسیار زیاد است و در برخی استان‌ها شاخص توسعه انسانی بهبود یافته و در برخی دیگر بدتر شده است.

فیض‌الله‌زاده (۱۳۸۳)، در مطالعه‌اش به بررسی مقایسه‌ای شاخص‌های توسعه انسانی ایران و کشورهای همسایه در سال‌های ۲۰۰۱ و ۲۰۰۳ پرداخته است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که یکی از دلایل کاهش رتبه ایران و سقوط آن از جایگاه ۱۰۶ به ۹۰ در گزارشات توسعه انسانی (کاهش نسبت ناخالص ثبت‌نام از ۷۳ درصد در سال ۲۰۰۱ به ۶۴ درصد در سال ۲۰۰۳ می‌باشد).

۲) چارچوب نظری

در یک تعریف کلی مفهوم توسعه انسانی، رویکردی کل‌نگر به زندگی بهتر است که به پرورش استعدادها و قوای ذهنی در کنار مصرف کالاها و خدمات تاکید دارد. این مفهوم، انسان را در مرکز الگوهای توسعه قرار داده و موضوع‌های عمیقی را درباره ویژگی‌های رشد اقتصادی و چگونگی توزیع آن مطرح می‌کند. اگرچه افزایش درآمد و گسترش اشتغال ضروری‌اند، فقط ابزارهایی برای دستیابی به توسعه جوامع‌اند نه هدف آن. برخورداری انسان از زندگی طولانی، سالم و خلاق در محیط زیستی غنی و در جامعه مدنی دموکراتیک هدف نهایی توسعه است. بنابراین بهترین وسیله برای پیشبرد توسعه، آن هم از نوع پایدار، توسعه انسانی است. برای دست‌یافتن به الگوهای توسعه پایدار ضروری است که تمام شکل‌های سرمایه، اعم از مادی، طبیعی و انسانی بازآفرینی و حفظ شوند. در

این زمینه، شاخص توسعه انسانی در سال ۱۹۹۰ به وسیله آماریاسن^۱ برنده جایزه نوبل و یک اقتصاددان پاکستانی به نام محبوب الحق^۲ مطرح شد و با همکاری گوستا و رانیس^۳ توسعه یافت و از همان زمان از سوی سازمان ملل به عنوان مقیاس جدید توسعه معرفی استفاده شد. این شاخص ضمن این که معیاری برای اندازه گیری رفاه شهروندان به دست می دهد، اثر سیاست های اقتصادی بر کیفیت زندگی شهروندان را اندازه گیری می کند.

این شاخص که بر جایگزین کردن دیدگاه انسان مدار^۴ به جای دیدگاه تولیدمدار^۵ تاکید ویژه دارد، مبتنی بر این ایده اساسی است که لازمه دستیابی به زندگی بهتر علاوه بر داشتن درآمد بالا، پرورش و بسط استعدادها و ظرفیت های انسانی است. به علاوه شاخص توسعه انسانی درصدد اندازه گیری متوسط دستیابی یک کشور در سه بعد اساسی توسعه انسانی است. این ابعاد عبارتند از زندگی همراه با سلامتی، دانش و استاندارد شایسته زندگی. هر یک از این ابعاد میزان رفاه یک جامعه را در زندگی اجتماعی - اقتصادی نشان می دهد. برای اندازه گیری این ابعاد، بایستی به شاخص های زیر توجه کرد:

الف) زندگی طولانی توأم با سلامتی، که با معیار امید به زندگی^۶ در بدو تولد اندازه گیری می شود.

ب) دانش، که به وسیله نرخ سواد بزرگسالان (با وزن دو سوم) و نسبت ترکیبی ثبت نام ناخالص در دوره ابتدایی، راهنمایی و متوسطه (با وزن یک سوم) محاسبه می گردد. ج) استاندارد شایسته زندگی، که از طریق تولید ناخالص داخلی (GDP) سرانه (برحسب برابری قدرت خرید دلار آمریکا) محاسبه می شود.

هر یک از این عناصر نه تنها بر یکدیگر تاثیر گذارند، می توانند در ساختار اقتصادی یک

1. Amartyasen, (1990)
2. Mahbub-ulhag
3. Gusta & Ranis
4. people Oriented
5. production Oriented
6. Life expectancy

کشور نیز اثر بسزایی داشته باشند. منابع انسانی آگاه و سالم و منابع درآمدی کافی از لازمه‌های رسیدن به رشد اقتصادی است. نیروی انسانی آموزش‌دیده و آگاه در افزایش بهره‌وری و پیشرفت تکنولوژی اهمیت ویژه‌ای داشته و در نهایت زمینه لازم را برای دستیابی به رشد اقتصادی و درآمد سرانه بالاتر فراهم می‌کند. با افزایش درآمد سرانه و به تبع آن درآمد یک کشور، میزان پس‌انداز و سرمایه‌گذاری داخلی نیز افزایش می‌یابد. در نتیجه، کشور به استقلال اقتصادی و خودکفایی خواهد رسید. بنابراین برای رسیدن به اقتصادی پویا همراه با رشد سریع، باید به تربیت نیروهای انسانی پرداخت و زمینه را برای افزایش طول عمر همراه با سلامتی فراهم کرد.

میزان هرکدام از سه مولفه سازنده شاخص توسعه انسانی به صورت مقادری بین صفر و یک بیان شده و براساس معادله زیر محاسبه می‌گردد:

$$X_i = \frac{x_i - \min x_i}{\max x_i - \min x_i}$$

روش محاسبه این فرمول در هر منطقه، کشور و یا استان یکسان است. ولی لازم است که مقادیر حداقل و حداکثر معین شوند. این مقادیر حداقل و حداکثر، که مقدار استاندارد آن توسط UNDP ارائه شده، عبارت‌اند از:

- امید به زندگی در بدو تولد: ۲۵ و ۸۵ سال
 - میزان با سواد بزرگسالان: ۰ و ۱۰۰ درصد
 - نرخ ترکیبی ثبت‌نام ناخالص در کلیه مقاطع تحصیلی: ۰ و ۱۰۰ درصد
 - محصول ناخالص داخلی سرانه واقعی: ۱۰۰ و ۴۰۰۰۰ دلار
- این ارقام بر مبنای بالاترین و کمترین رتبه در میان ۱۷۷ کشور جهان تهیه شده است. شاخص توسعه انسانی به صورت زیر محاسبه می‌شود:

$$HDI = 1/3 [\text{شاخص امید به زندگی} + \text{شاخص با سواد} + \text{شاخص درآمدی}]$$

این شاخص که میزان توانمندی‌ها را اندازه‌گیری می‌کند، بیان‌گر آن است که هر کشور

یا منطقه تا رسیدن به مرحله تأمین نیازهای ضروری برای کلیه افراد آن جامعه چه مسافتی را باید طی کند.

بسیاری از کارشناسان به این نحوه محاسبه HDI انتقاد کرده‌اند. برخی در نظر گرفتن وزن یکسان برای شاخص‌های ابعادی HDI و محاسبه این شاخص از طریق میانگین حسابی را نقد کرده‌اند و برخی دیگر نیز معتقدند ابعاد توسعه انسانی نمی‌تواند همه ظرفیت‌ها و جوانب زندگی را در برگیرد. علی‌رغم این انتقادات، این شاخص هنوز یک معیار مهم اندازه‌گیری توسعه جوامع در نظر گرفته می‌شود؛ زیرا رتبه‌بندی مناطق براساس شاخص توسعه انسانی به‌طرز محسوسی از رتبه‌بندی براساس درآمد سرانه متفاوت است. در نتیجه، HDI با وجود نقایص اجتماعی که دارد، می‌تواند جایگزین مناسبی برای نشان‌دادن تولید ناخالص ملی سرانه باشد به‌گونه‌ای که روز به روز کاربرد آن برای نظارت و میزان پیشرفت ملل بیشتر می‌شود و کشورها با استفاده از گزارش‌های سالیانه سازمان ملل متحد، که شاخص توسعه انسانی را برای تمام کشورها محاسبه می‌کند، و همچنین با استفاده از گزارش‌های ملی توسعه انسانی به‌منظور ارائه راهکارها برای تصمیم‌گیرندگان دولتی و سیاست‌مداران برای بهبود وضع توسعه انسانی کشور و از بین بردن نابرابری‌ها استفاده می‌کنند.

۳) روش مطالعه

در این پژوهش که از نوع توصیفی - تحلیلی است، به‌منظور مرور و جمع‌آوری مبانی نظری مورد نیاز، از اطلاعات مرسوم به شیوه کتابخانه‌ای استفاده شده و داده‌های مورد نیاز از نتایج آخرین سرشماری رسمی نفوس و مسکن کشور (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵)، سالنامه‌های آماری، مراکز آمار و اطلاعات موسسات آموزش عالی، مرکز بهداشت و سازمان آموزش و پرورش استان در دوره زمانی ۸۵-۱۳۷۵، استخراج شده است. در مرحله بعد، شاخص‌های درآمدی، آموزشی و بهداشتی محاسبه شده‌اند و به کمک آن‌ها شاخص توسعه انسانی برای استان، بررسی و تجزیه و تحلیل شده است.

۴) یافته‌ها

استان سیستان و بلوچستان پهنه گسترده و مستعدی در جنوب شرق کشور است که علی‌رغم استعدادهای فراوان، کمتر به آن توجه شده است. به نظر می‌رسد عدم شناخت پتانسیل‌ها و قابلیت‌های این استان، به‌خصوص در مورد نیروی انسانی، عامل مهمی در روند توسعه نیافتگی استان محسوب می‌شود. با توجه به مشکلات گوناگون استان سیستان و بلوچستان، مانند قرار گرفتن در منطقه گرم و خشک در مقایسه با سایر نقاط کشور، وقوع خشکسالی‌های پی‌درپی در سال‌های اخیر در این استان که مشکل کمبود منابع طبیعی را تشدید کرده و نیز معضل فرار سرمایه، به نظر می‌رسد سرمایه‌گذاری در زمینه نیروی انسانی مهم‌ترین عامل برای دست یافتن به اهداف سند چشم‌انداز توسعه استان محسوب می‌شود. حال به منظور روشن شدن وضع نیروی انسانی در استان، در این بخش شاخص توسعه انسانی در فاصله سال‌های (۷۵-۸۵) محاسبه شده است. بدین منظور، از روش‌هایی که برای محاسبه شاخص‌های توسعه انسانی کشورها در گزارش توسعه انسانی سال ۲۰۰۸-۲۰۰۷ از طرف سازمان ملل متحد اعلام شده، در محاسبه HDI این استان استفاده شده است. بنابراین در ابتدا به بررسی اجزاء شاخص HDI و تفسیر آن‌ها می‌پردازیم.

۴-۱) بررسی نماگرهای آموزشی در استان

همان‌طور که از جدول و نمودار شماره ۱ (که در آن TRATE بیانگر نرخ ثبت نام ناخالص کل و ADRATE نرخ باسوادی بزرگسالان است) استنباط می‌شود، نرخ باسوادی بزرگسالان در استان از ۰/۴۹ در سال ۱۳۷۵ به ۰/۶۲ در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است. همچنین نرخ ترکیبی ثبت نام ناخالص در کلیه مقاطع تحصیلی (مجموع نرخ ثبت نام دانشجویان و دانش‌آموزان) در سال‌های مورد بررسی بین ۰/۴۵۹ و ۰/۵۳۶ در نوسان است. لازم به ذکر است که در بیشتر سال‌های دوره مورد بررسی نرخ باسوادی بزرگسالان از نرخ ثبت نام ناخالص کلیه مقاطع تحصیلی بیشتر بوده که یکی از دلایل مهم آن استقبال از دوره‌های سوادآموزی بزرگسالان در استان است. همچنین نرخ ثبت نام ناخالص در مراکز

آموزش عالی استان از ۰/۰۲۸ در سال ۱۳۷۵ به ۰/۰۶ در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است. این روند حاکی از گسترش بی سابقه آموزش عالی در مقایسه با دیگر مقاطع آموزشی استان است. افزایش قابل توجه در تعداد مراکز آموزش عالی و مشارکت بیشتر بخش خصوصی در آموزش عالی، افزایش ظرفیت دانشگاه‌ها به دلیل افزایش تقاضای اجتماعی جهت تحصیل در مقاطع بالا، در روند صعودی نرخ ثبت نام ناخالص دانشجویان استان موثر بوده است. نرخ ثبت نام ناخالص دانش‌آموزان (در مقاطع تحصیلی ابتدایی، راهنمایی و متوسطه) در دوره مورد بررسی فراز و نشیب‌هایی داشته و در پایان دوره کاهش یافته است. به نظر می‌رسد یکی از دلایل روند این کاهش موفقیت سیاست‌های کنترل جمعیت است.

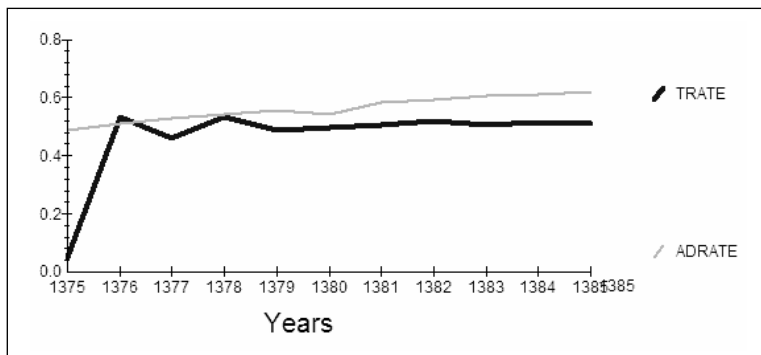
جدول ۱: نرخ ثبت نام ناخالص کل و نرخ باسوادی بزرگسالان، طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵

سال	نرخ ثبت نام ناخالص دانش آموزان	نرخ ثبت نام ناخالص دانشجویان	نرخ باسوادی بزرگسالان	سال	نرخ ثبت نام ناخالص دانش آموزان	نرخ ثبت نام ناخالص دانشجویان	نرخ باسوادی بزرگسالان
۱۳۷۵	۰/۴۸۶	۰/۰۲۸	۰/۴۹۰	۱۳۸۱	۰/۴۷۳	۰/۰۳۵	۰/۵۸۴
۱۳۷۶	۰/۵۰۷	۰/۰۲۹	۰/۵۱۲	۱۳۸۲	۰/۴۸۱	۰/۰۳۸	۰/۵۹۴
۱۳۷۷	۰/۴۴۸	۰/۰۱۱	۰/۵۳۰	۱۳۸۳	۰/۴۷۰	۰/۰۳۸	۰/۶۰۴
۱۳۷۸	۰/۵۱۳	۰/۰۲۰	۰/۵۴۵	۱۳۸۴	۰/۴۶۶	۰/۰۴۸	۰/۶۱۲
۱۳۷۹	۰/۴۵۹	۰/۰۲۹	۰/۵۵۹	۱۳۸۵	۰/۴۵۹	۰/۰۵۰	۰/۶۲۰
۱۳۸۰	۰/۴۶۷	۰/۰۳۰	۰/۵۴۱				

منبع: سازمان مدیریت و برنامه ریزی، سالنامه آماری، (۸۵-۱۳۷۵)

آموزش و پرورش استان و مرکز آمار و اطلاعات دانشگاه آزاد اسلامی واحد زاهدان، (۸۵-۱۳۷۵)

نمودار ۱: نرخ ثبت نام ناخالص کل و نرخ باسوادی بزرگسالان، طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵

منبع: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، سالنامه آماری، (۸۵-۱۳۷۵)
آموزش و پرورش استان و مرکز آمار و اطلاعات دانشگاه آزاد اسلامی واحد زاهدان، (۸۵-۱۳۷۵)

۲-۴) بررسی نماگر بهداشتی استان طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵

یکی دیگر از ارکان شاخص توسعه انسانی وضع بهداشتی و امید به زندگی است. میزان مرگ‌ومیر شیرخواران، نوزادان و کودکان زیر پنج سال، در تعیین امید به زندگی نقش مهمی دارد و براساس جدول شماره ۲، شاخص مرگ‌ومیر نوزادان در طی دوره مورد بررسی روند قابل قبولی داشته و از ۱۹/۵ در سال ۱۳۷۵ به ۱۸/۱ در سال ۱۳۸۵ رسیده و شاخص میزان مرگ‌ومیر شیرخواران از ۴۳/۱ در سال ۱۳۷۵ به ۳۴/۹ در پایان دوره مورد نظر کاهش یافته است. همچنین شاخص مرگ‌ومیر کودکان زیر پنج سال در طی دوره مورد بررسی از ۵۸/۸ به ۴۰/۴ کاهش یافته است.

گسترش تسهیلات و خدمات بهداشتی و افزایش تعداد پایگاه‌های بهداشتی و درمانی در شهرها و روستاها، ایمن‌سازی جامعه در مقابل بیماری‌های مسری از جمله سل، وبا، سرخک و ...، اجرای طرح‌هایی نظیر طرح مراقبت‌های ادغام‌یافته ناخوشی‌های اطفال (مانا)، طرح پزشک روستا و پوشش بیمه‌ای روستاییان از جمله علل مهم کاهش مرگ‌ومیر

کودکان کمتر از پنج سال، شیرخواران، نوزادان و مادران باردار است، به گونه‌ای که امید به زندگی در سال‌های مورد نظر از ۶۱ سال به ۶۸/۴ سال ارتقا یافته است.

جدول ۲: شاخص مرگ و میر کودکان، شیرخواران و نوزادان در استان طی سال‌های ۸۵-۷۵
(در هر هزار تولد زنده)

شاخص مرگ و میر نوزادان	شاخص مرگ و میر شیرخواران	شاخص مرگ و میر کودکان زیر ۵ سال	شاخص مرگ و میر نوزادان	شاخص مرگ و میر شیرخواران	شاخص مرگ و میر کودکان زیر ۵ سال	سال
۲۵/۲۲	۴۱/۶	۵۲/۸۸	۱۹/۵	۴۳/۱	۵۸/۸	۱۳۷۵
۲۱/۲	۳۷/۵۴	۴۷/۰۴	۲۰/۱۸	۴۵/۱۹	۶۰/۴۴	۱۳۷۶
۲۲/۵۷	۳۶/۶۹	۴۴/۹۵	۱۸/۹۸	۳۹/۴۷	۵۱/۰۴	۱۳۷۷
۱۷/۱۵	۲۹/۹۴	۳۷/۴۵	۲۰/۲۴	۴۳/۰۱	۵۷/۰۹	۱۳۷۸
۱۸/۱	۳۴/۹	۴۰/۴	۲۰/۱۱	۴۲/۹۴	۵۴/۸	۱۳۷۹
			۲۴/۹۴	۴۴/۹۴	۵۷/۶۱	۱۳۸۰

منبع: مرکز بهداشت استان، (۸۵-۱۳۷۵)

۳-۴) بررسی نماگر درآمد استان

براساس آمارهای جدول شماره ۳، محصول ناخالص داخلی استان در طی سال‌های مورد نظر، روند افزایشی داشته و از ۳/۴۴۵/۳۳۶ میلیون ریال به ۲۳/۲۷۲/۵۷۸ میلیون ریال رسیده است. همچنین محصول ناخالص داخلی سرانه استان از ۲/۰۳ میلیون ریال به ۹/۶۷۳ میلیون ریال افزایش یافته، با این حال محصول ناخالص داخلی واقعی سرانه (برابری قدرت خرید - دلار) تا سال ۱۳۸۰ روند افزایشی داشته، در سال ۱۳۸۱ با توجه به انتخاب سیستم ارزی شناور مدیریت شده، محصول ناخالص داخلی سرانه واقعی کاهش یافته، اما پس از این سال محصول ناخالص داخلی مجدداً روند افزایشی داشته است.

جدول ۳: نماگر درآمد استان طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۷۵

سال	GDP (میلیون ریال)	GDP سرانه (میلیون ریال)	GDP سرانه واقعی (دلار)	سال	GDP (میلیون ریال)	GDP سرانه (میلیون ریال)	GDP سرانه واقعی (دلار)
۱۳۷۵	۳۴۴۵۳۳۶	۲/۰۳	۱۱۶۱/۳۲	۱۳۸۱	۱۰۲۱۰۴۱۴	۴/۷۸۸	۶۰۱۸/۶۵
۱۳۷۶	۳۷۴۴۴۰۰	۲/۰۹	۱۱۹۲/۹۲	۱۳۸۲	۱۲۳۶۲۷۵۴	۵/۷۸۸	۶۹۸/۸۶
۱۳۷۷	۴۳۲۹۴۰۰	۲/۳۲۸	۱۳۲۸	۱۳۸۳	۱۵۴۰۴۴۰۳	۶/۹۷۷	۸۰۰/۲
۱۳۷۸	۵۶۴۳۸۰۰	۲/۹۲۸	۱۶۷۰/۲۷	۱۳۸۴	۲۰۰۰۹۰۲۷	۸/۷۹۱	۹۷۳/۹۶
۱۳۷۹	۶۸۹۷۶۰۰	۳/۴۵۵	۱۹۷۰/۹	۱۳۸۵	۲۳۲۷۲۵۷۸	۹/۶۷۳	۱۰۵۱/۸۷
۱۳۸۰	۸۳۸۲۰۲۳	۴/۰۶	۲۳۱۶/۰۳				

منبع: حساب تولید استان سیستان و بلوچستان، (۸۵-۱۳۷۵) و محاسبات محققان

۴-۴) شاخص توسعه انسانی استان

بر اساس یافته‌های جداول شماره ۱، ۲ و ۳ شاخص‌های آموزشی، بهداشتی و درآمد به منظور محاسبه شاخص توسعه انسانی در استان، در جدول شماره ۴ ارائه شده است.

جدول ۴: شاخص توسعه انسانی در استان طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۷۵

سال	شاخص امید به زندگی	شاخص درآمد	شاخص آموزش	شاخص توسعه انسانی (HDI)	سال	شاخص امید به زندگی	شاخص درآمد	شاخص آموزش	شاخص توسعه انسانی (HDI)
۱۳۷۵	۰/۶۰۲	۰/۱۷۳	۰/۴۹۷	۰/۴۲۴	۱۳۸۱	۰/۵۹	۰/۰۸	۰/۵۵۸	۰/۴۰۹
۱۳۷۶	۰/۵۸	۰/۱۷۶	۰/۵۲	۰/۴۲۵	۱۳۸۲	۰/۵۸	۰/۰۹۶	۰/۵۶۹	۰/۴۱۵
۱۳۷۷	۰/۵۹	۰/۱۹۷	۰/۵۰۶	۰/۴۳۱	۱۳۸۳	۰/۶۰	۰/۱۱۲	۰/۵۷۲	۰/۴۲۸
۱۳۷۸	۰/۵۹۷	۰/۲۵۳	۰/۵۴۱	۰/۴۶۳	۱۳۸۴	۰/۶۴	۰/۱۴	۰/۵۷۹	۰/۴۵۳
۱۳۷۹	۰/۵۹۶	۰/۳	۰/۶۲۶	۰/۵۰۷	۱۳۸۵	۰/۶۷۵	۰/۱۵	۰/۵۸۳	۰/۴۶۹
۱۳۸۰	۰/۵۹۴	۰/۴۵۷	۰/۵۲۷	۰/۵۸۲					

منبع: محاسبات محققان

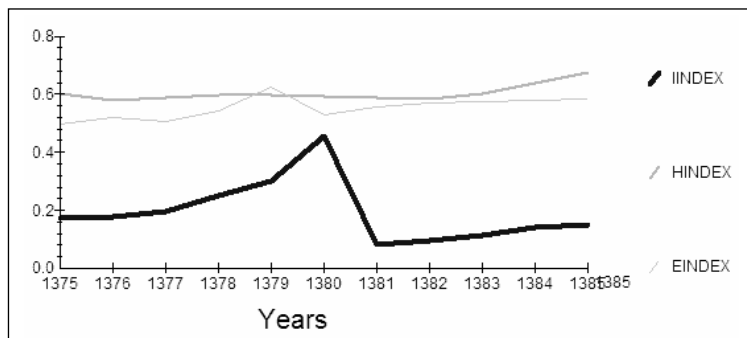
طبق جدول شماره ۴، در سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۷۵ شاخص توسعه انسانی از ۰/۴۰ به ۰/۵۸۲ افزایش یافته است. با توجه به افت شدید شاخص درآمد در سال ۱۳۸۱، شاخص توسعه انسانی نیز در این سال کاهش یافته است. پس از این سال روند شاخص توسعه انسانی رو به افزایش بوده به طوری که در سال ۱۳۸۵ به ۰/۴۶۹ رسیده است. گرچه این رقم از میزان مطلوب فاصله زیادی دارد.

طی دوره مورد بررسی، شاخص بهداشتی بهبود قابل توجهی داشته است که این بهبود مرهون سیاست‌های بهداشتی مناسبی است که در برنامه‌های توسعه، به‌ویژه برنامه اول و دوم، در نظر گرفته شده است. طی همین دوره، شاخص آموزش استان نیز از ۰/۵۲ در سال ۱۳۷۵ به ۰/۵۸۳ در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است. بنابراین اجرای برنامه‌های توسعه در استان، عمل‌کرد مطلوبی در زمینه بهداشتی و آموزشی داشته که به دلیل اختصاص منابع مالی قابل توجه به اولویت‌های اجتماعی، هزینه‌های آموزشی و بهداشتی فضای مناسبی برای بهبود شاخص‌های فوق به‌وجود آمده است.

اما شاخص‌های اقتصادی، از جمله درآمد سرانه واقعی، نقش قابل توجهی در شاخص توسعه استان نداشته است. عواملی چون کمبود سرمایه در استان، عدم زیرساخت‌های لازم، بعد مسافت، تنش‌های موجود در کشورهای همجوار استان، عدم توفیق در سیاست‌های جذب سرمایه، بهره‌وری پایین به دلیل کمبود نیروی انسانی متخصص و کارا در بخش‌های مختلف تولیدی و هزینه بالای تولید در استان از دلایل کمرنگ بودن نقش درآمد سرانه در شاخص توسعه انسانی استان است.

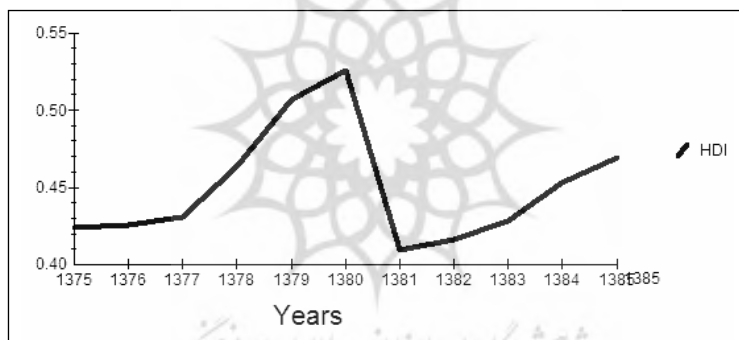
در نمودار شماره ۲ HIINDEX, IINDEX و EIINDEX به ترتیب بیان‌گر شاخص امید به زندگی، درآمد و آموزش‌اند و نمودار شماره ۳ نیز روند شاخص توسعه انسانی (HDI) را نشان می‌دهد. هدف از رسم این دو نمودار مشاهده روند شاخص توسعه انسانی و اجزاء آن برای سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۷۵ است.

نمودار ۲: شاخص‌های امید به زندگی، درآمد و آموزش، طی سال‌های ۷۵-۸۵

منبع: محاسبات محققان

نمودار ۳: شاخص توسعه انسانی استان سیستان و بلوچستان، طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵

منبع: محاسبات محققان

۵) بحث و نتیجه‌گیری

تحولات دهه‌های اخیر در فضای فرهنگی، سیاسی و اقتصادی کشور نقش تعیین‌کننده‌ای در ترسیم سیمای واقعی توسعه انسانی در استان دارد. شاخص توسعه انسانی در تحلیل

وضع و پیش‌بینی چشم‌انداز آینده استان حایز اهمیت است. در دنیای کنونی از بین عوامل تولید، نیروی انسانی نقش بسیار مهمی دارد مشروط بر این‌که سرمایه‌گذاری‌های لازم جهت تبدیل نیروی انسانی به سرمایه انسانی صورت گیرد. تنها در این شرایط است که با همه کمبودهای موجود می‌توان مسیر رشد و توسعه را سریع‌تر پیمود.

باتوجه به کمبود سرمایه و منابع طبیعی در استان سیستان و بلوچستان ایجاد سرمایه انسانی در این استان اهمیت زیادی دارد. همان‌گونه که در جدول شماره ۴ ملاحظه شد، به‌طور کلی شاخص توسعه انسانی (HDI) در استان روند رو به رشدی داشته و از ۰/۴۲۴ در سال ۱۳۷۵، به ۰/۴۶۹ در سال ۱۳۸۵ رسیده است. اما همچنان از مقدار مطلوب فاصله زیادی دارد و نسبت به شاخص توسعه انسانی کشور که براساس گزارش (۲۰۰۸-۲۰۰۷) UNDP، ۰/۷۵۹ است، تفاوت قابل توجهی دارد. در سند ملی توسعه و چشم‌انداز بیست ساله استان، شاخص توسعه انسانی در سال ۱۳۸۸، ۰/۶۵ در نظر گرفته شده که با توجه به شاخص محاسبه شده در تحقیق حاضر، این استان شرایط مناسبی در زمینه توسعه انسانی ندارد.

در تحلیل شاخص توسعه انسانی استان به‌طور کلی می‌توان دو عامل را در نظر گرفت: شاخص آموزشی و بهداشتی که روند مطلوبی در استان طی کرده است و شاخص درآمد که پایین بودن آن در سال‌های مورد بررسی منجر به کندی رشد HDI در استان شده است. بنابراین فرضیه یک و دو تحقیق مورد نظر تأیید شد.

یافته‌های مطالعه حاضر، تا حدود زیادی نتایج سایر تحقیقات صورت‌گرفته در زمینه شاخص توسعه انسانی را تأیید می‌کند. نتایج حاصل از مقایسه توسعه انسانی استان‌ها در سال ۱۳۷۵ و ۱۳۸۰ (صادقی، ۱۳۸۶)، نشان می‌دهد که وضع توسعه انسانی اکثر استان‌ها بهبود یافته است. مهم‌ترین عوامل موثر در پیشرفت توسعه انسانی استان‌ها افزایش نرخ باسوادی بزرگسالان و امید به زندگی در نتیجه اجرای سیاست‌ها و راهکارهای مناسب است و در این زمینه از بین شاخص‌های موثر در محاسبه HDI، شاخص آموزش و

شاخص درآمد، به ترتیب بیشترین و کمترین سطح را در اکثر استان‌ها، از جمله سیستان و بلوچستان، به خود اختصاص داده است. پایین بودن شاخص‌های آموزش، بهداشت و به ویژه درآمد، باعث شده کمترین شاخص توسعه انسانی متعلق به استان‌های سیستان و بلوچستان و کردستان باشد.

محرومیت استان در زمینه زیربنایها، به ویژه در تأمین آب، راه، سوخت و انرژی و شکاف گسترده در مقایسه با کل کشور علی‌رغم سرمایه‌گذاری‌های انجام شده؛ همجواری استان با کشورهای پاکستان و افغانستان به‌عنوان مانعی برای برقراری امنیت و انباشت سرمایه و گسترش فعالیت‌های اقتصادی؛ همچنین فقدان مشارکت موثر مردم در فعالیت‌های اقتصادی؛ فقدان نهادهای کارفرما، سرمایه‌گذار، پیمانکار و مشاوره بخش خصوصی در استان، از مهم‌ترین عوامل موثر بر پایین بودن شاخص درآمد استان محسوب می‌شود.

از طرف دیگر، موقعیت جغرافیایی ویژه استان به سبب استقرار در کنار آب‌های آزاد بین‌المللی، نقش استان در بازرگانی ملی و ترانزیت خارجی بین اروپا و آسیای مرکزی، اقلیم مناسب کشت محصولات سودآور صادراتی (خرما، مرکبات، موز، انبه)، وجود معادن نسبتاً غنی و امکان توسعه فعالیت‌های معدنی، وجود نهادهای مهم اقتصادی و توسعه‌ای در سطح استان، به‌ویژه منطقه آزاد چابهار و بازارچه‌های مرزی، ضریب جوانی بالای جمعیت استان و امکان توسعه فعالیت‌های گردشگری، مزیت‌های استان محسوب می‌شود که استفاده مناسب از این مزیت‌ها می‌تواند شاخص درآمد استان و در نتیجه HDI را افزایش دهد.

همچنین افزایش بهره‌وری، نقش چشمگیری در افزایش درآمد سرانه و کاهش گسترده فقر دارد و اگرچه در طی سال‌های مورد بررسی تعداد دانشگاه‌ها و مراکز عالی در استان افزایش داشته است، به‌نظر می‌رسد، بهبود کیفی آموزش در کلیه مقاطع تحصیلی و گسترش مراکز فنی و حرفه‌ای به منظور ایجاد مهارت و تخصص و نیز افزایش بهره‌وری امری ضروری است.

ذکر این نکته نیز ضروری است که اگرچه شاخص توسعه انسانی مقبولیت عام داشته و دارای کاربردهای عدیده‌ای جهت اهداف و مقاصد توسعه‌ای است، به‌نظر می‌رسد به‌منظور بررسی دقیق‌تر وضع توسعه انسانی جوامع، لازم است علاوه بر متغیرهای درآمدی،

بهداشتی و آموزشی، متغیرهایی که بیانگر نقش سرمایه اجتماعی، مشارکت‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی، جنسیت، ارزش‌های فرهنگی، محیط زیست و... در محاسبه شاخص توسعه انسانی لحاظ گردند که توجه به این امر می‌تواند سرآغاز تحقیقات منسجم و جامع‌تری در این زمینه باشد.

از آنجا که شاخص درآمد، کمترین نقش را در ارتقای شاخص توسعه انسانی استان داشته، لازم است رویکرد برنامه‌ریزی در استان به سمت فعالیت‌های صنعتی، کاربر و خلق فرصت درآمدزایی برای افراد جویای کار باشد. لذا به‌نظر می‌رسد ارائه راهکارهای ذیل منجر به بهبود قابل توجه شاخص توسعه انسانی استان گردد:

- ایجاد تسهیلات و مشوق‌های لازم برای جذب و تجهیز سرمایه‌های داخلی، خارجی و بومی، به ویژه در زمینه توسعه فعالیت‌های کشاورزی و صنعتی؛
- ایجاد ظرفیت‌های زیربنایی، نهادی و سازمانی برای استفاده حداکثری از قابلیت‌های ترانزیتی استان؛
- تداوم سرمایه‌گذاری‌های دولت در امر تقویت و توسعه زیرساخت‌های استان در جهت توازن منطقه‌ای و تبادل انرژی با کشورهای همجوار؛
- گسترش کمی و کیفی آموزش‌های عمومی، حرفه‌ای و تخصصی و توسعه فرهنگ کارآفرینی جهت افزایش بهره‌وری؛
- توسعه ظرفیت‌های صنعت گردشگری و بهره‌برداری از جاذبه‌های تاریخی استان؛
- اصلاح ساختارها و تقویت بخش رسمی اقتصاد استان؛
- طرح توسعه محور شرق به‌عنوان ابزار مهم اعمال سیاست‌های توسعه منطقه‌ای؛
- حمایت موثر از تشکیل و توسعه تعاونی‌ها و توانمندسازی بخش تعاونی برای ایفای فعالیت‌های گسترده و اداره بنگاه‌های اقتصادی بزرگ؛
- ایجاد بنگاه‌های کوچک زودبازده^۱ خصوصاً در مناطق روستایی و در مجاورت بازارچه‌های مرزی با استفاده از تجربه موفق کشور هند در این زمینه.

1. SME

- آصفزاده، سعید، و پیری، زکیه. (۱۳۸۳)، «مفاهیم توسعه انسانی و روند شاخص توسعه انسانی در ایران»، **فصلنامه طب جنوب**، شماره ۲، صص ۱۹۷-۱۹۰.
- آمار آموزش و پرورش استان سیستان و بلوچستان، (۱۳۸۵-۱۳۷۵)
- آمارهای اخذ شده از نهضت سواد آموزی استان سیستان و بلوچستان در مورد آموزش دیدگان، (۱۳۸۵-۱۳۷۵)
- آمارهای اخذ شده از مرکز بهداشت استان در مورد شاخص‌های بهداشتی، (۱۳۸۵-۱۳۷۵)، زاهدان
- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، حسابهای ملی، (۱۳۸۵-۱۳۷۵)
- سازمان برنامه و بودجه. (۱۳۷۸)، **اولین گزارش ملی توسعه انسانی جمهوری اسلامی ایران**، سازمان برنامه و بودجه تهران.
- سازمان برنامه و بودجه. (۱۳۸۵-۱۳۷۵)، **سالنامه آماری استان سیستان و بلوچستان**، زاهدان.
- سازمان برنامه و بودجه. (۱۳۸۵-۱۳۷۵)، **سالنامه آماری کشور**، تهران.
- دانشگاه آزاد اسلامی واحد زاهدان، مرکز اطلاعات آمار و کامپیوتر، (۱۳۸۵-۱۳۷۵)، زاهدان
- صادقی، حسین؛ حقی، سولماز و عبداللهزاده، لیلا. (۱۳۸۶)، «توسعه انسانی در ایران»، **فصلنامه رفاه اجتماعی**، شماره ۲۴، صص ۲۸۳-۳۰۴.
- عباسی نژاد، حسین و رفیعی امام، علینقی. (۱۳۸۵)، «ارزیابی شاخص توسعه انسانی در مناطق روستایی ایران»، **مجله تحقیقات اقتصادی**، شماره ۷۲، صص ۳۱-۵۴.
- فیض‌الله‌زاده، علی. (۱۳۸۳)، «بررسی مقایسه‌ای شاخص‌های توسعه انسانی و کشورهای همسایه»، **فصلنامه رفاه اجتماعی**، شماره ۹، صص ۱۳-۲۵.
- Ranis G. (2004), **Human development and economy growth**. Economic growth Center, Yale University Center Discussion paper no. 887.
- UNDP, **Human Development Report** (2007-2008), New York, Oxford University press
- World Bank, (2007), **World Development Indicator**, New York , Oxford University press